

بسم الله الرحمن الرحيم

مواضع امام سجاد (عليه السلام) در قیام‌های پس از عاشورا

استاد راهنما: لیلا یعقوبی

نویسندگان: زهرا حسینی، شهین بهمنی، فاطمه حیدری

حوزه علمیه امام خمینی (رحمه الله علیه)

استان کرمانشاه

۱۳۹۹

چکیده

در عصر امام سجاد (علیه السلام)، جنبش‌ها و قیام‌های فراوانی چون قیام مردم مدینه (واقعه حرّه)، نهضت توابین، خروج مختار و عبدالله بن زبیر به وقوع پیوست. حکام جور و قدرت‌طلبان زمان حیات علی بن حسین (علیه السلام) شرایط را برای پیشوای چهارم شیعیان چنان سخت کرده که حضرت نمی‌توانستند رأی و نظر خود در رابطه با قیام‌ها را صراحتاً بیان نمایند؛ لذا حضرت، سیاست تقیه و سکوت را اتخاذ نمودند. در عصر حضرت، ارشاد و راهنمایی قیام‌کنندگان و یا تأیید و رد علنی آن‌ها توسط امام ممکن نبود گرچه در برخی جنبش‌ها، سخنان و اشارات غیرمستقیم حضرت، در رابطه با قیام‌ها به چشم می‌خورد. همچنین باوجود شواهد و قرائنی می‌توان تا حدودی از مواضع امام سجاد (علیه السلام) مطلع شد. برخی از دلایل سکوت حضرت در قیام‌ها، عواملی چون وجود دشمنان بی‌رحم و قدرتمند اموی و زبیری و امکان کشته شدن امام توسط آن‌ها، و وضعیت دینی نامناسب افراد و نیاز جامعه به امام و ... می‌باشد. واکاوی جزئیات سیره ائمه (علیهم السلام) در گام نخست، موجبات افزایش بصیرت دینی مسلمانان را فراهم ساخته، سپس پیاده‌سازی آموزه‌ها در حیات آنان را میسر می‌سازد. مسلمانان و ولی‌فقیه در عصر غیبت حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف) می‌توانند از سیاست‌های به کار گرفته ائمه (علیهم السلام) بهره برده و در مسیر درست قدم بردارند. در این مقاله که از طریق مطالعه کتب تاریخی و مقالات معتبر علمی، همچنین استفاده از نرم‌افزارهایی چون نورالسیره و تاریخ تشیع تهیه و فیش‌برداری شده است، سعی بر آن است مواضع امام سجاد (علیه السلام) در رابطه با قیام‌های پس از عاشورا با رویکرد توصیفی-تحلیلی موردبررسی قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: امام سجاد (علیه السلام)، تقیه، قیام، مواضع.

مقدمه

با نگاهی به سیره‌ی اجتماعی-سیاسی امامان معصوم (علیهم السلام)، در طول تاریخ درمی‌یابیم که هر یک از آن بزرگواران با توجه به شرایط و مقتضیات زمان خود، برای صیانت از اسلام، مواضع متفاوتی داشتند. برخی راه قیام و برخی طریق صلح و ... را برگزیده‌اند. در دوره امامت حضرت سجاد (علیه السلام)، اوضاع سیاسی-اجتماعی جامعه بسیار آشفته و هولناک بود. در سال‌های اولیه امامت حضرت و در فاصله کمی از عاشورا چندین قیام به وقوع پیوست. اهداف شرکت‌کنندگان در جنبش‌ها و سران آن‌ها متفاوت بوده، برخی برای تغییر وضعیت جامعه و برکناری یزید بن معاویه (قیام مردم مدینه)، گروهی به جهت طرفداری از ائمه (علیهم السلام) و قصاص خون شهدای کربلا (قیام توابع و مختار) و بعضی به منظور رسیدن به مطامع مادی و دنیوی، دست به قیام زدند. فشار و کنترل حضرت، توسط مخالفان و قدرت بالای آن‌ها، در خطر بودن جان امام و در پی آن تداوم امامت ایشان و ... موجب شد، تا حضرت نتوانند، موضع خود را در تأیید و یا رد قیام‌ها به صراحت بیان نمایند.

در طول تاریخ و حیات سیاسی ائمه اطهار (علیهم السلام) بسیار اتفاق افتاده است که حتی یاران نزدیک آن‌ها، مواضع سیاسی ائمه (علیهم السلام) را درک نکرده‌اند و ایراداتی به عملکرد ایشان وارد ساخته‌اند؛ بنابراین، نگارش پژوهش حاضر از جهات بسیاری هم چون آشنایی افراد از مواضع سیاسی ائمه (علیهم السلام) (در این مقاله، امام سجاد (علیه السلام)) و الگوگیری از آن‌ها براساس شرایط و موقعیتی که در آن زندگانی می‌کنند، ضرورت دارد. همچنین چنانچه مسئولیت تبلیغاتی، رسانه‌ای، فرهنگی و ... هر یک در حیطه کاری خود، جهت آموزش فعالیت‌ها و عملکرد ائمه (علیهم السلام) به افراد، قدم بردارند، موجبات هدایت و راهنمایی آنان را فراهم می‌آورند.

در گام نخست تهیه اثر، شرایط پیچیده و نامساعد دوران امامت علی بن الحسین (علیه السلام)، شرح داده شده است. محققان در گام بعدی، چهار قیام اتفاق افتاده در عصر حضرت را، یک‌به‌یک تبیین نموده‌اند. در پایان سعی شده، موضع امام سجاد (علیه السلام) پیرامون قیام‌ها مورد بررسی قرار گیرد.

مطالب پژوهش از طریق بررسی کتب تاریخی و رجوع به نرم‌افزار نورالسیره و تاریخ تشیع و ... گردآوری و فیش‌برداری شده است. پژوهشگران در این نوشتار، در پی پاسخگویی به این سؤال هستند که مواضع امام سجاد (علیه السلام) در رابطه با قیام‌های عصر خویش (مردم مدینه، توابین، مختار، عبدالله بن زبیر) که اندکی پس از واقعه عاشورا محقق شدند، چه بود؟

محققان در نوشته حاضر، سعی دارند با قلم و بیانی نو و پرهیز از رونویسی دیگر مقالات، موضوع مقاله را بررسی نمایند. با جستجو در منابع، کتابی با موضوع اثر حاضر یافت نشد، اما مقالات مرتبط با عنوان مقاله، موجود بود در ذیل به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم.

یکی از آثار هم‌سو با نوشته حاضر، اثری است با موضوع «قیام‌های شیعی در عصر امام سجاد (علیه السلام)» که در سال ۱۳۹۷ ه.ش. به قلم «ابوالفضل هادی منش» تدوین شده است. یکی دیگر از مقالات مرتبط اثری است با عنوان «مواضع سیاسی امام سجاد (علیه السلام) پس از واقعه کربلا» که در سال ۱۳۸۰ ه.ش. و به قلم «محسن رنجبر» منتشر شده است که نویسنده آن در بخش نخست مقاله، به مواضع سیاسی حضرت، در برابر قیام‌های عصر خویش، اشاره داشته است.

شرایط دوران امامت حضرت سجاد (علیه السلام)

پس از امام حسین (علیه السلام) فرزندش علی بن حسین (علیه السلام) تنها بازمانده از فرزندان آن حضرت، که به مشیت خداوند در واقعه‌ی کربلا سخت بیمار بود و در آن معرکه جان مبارکش حفظ گردید، عهده‌دار امر امامت شد و قریب سی و پنج سال، مرجع مسلمانان گردید.^۱

شرایط و موقعیت امام سجاد (علیه السلام)، براساس آنچه تمام مورخین و اصحاب حدیث نوشته‌اند بسیار حساس بوده است؛ زیرا حضرت، به‌عنوان وارث امام حسین (علیه السلام) و امام بعد از ایشان، تمام توجهات دوست و دشمن را به‌سوی خود جلب کرده بود و از آنجایی که واقعه‌ی دلخراش عاشورا، جوّ شدیدی علیه بنی امیه برانگیخته بود، آنان به شدت مراقب هرگونه عکس‌العمل امام و شیعیان بودند و امام کاملاً تحت نظر و کنترل دستگاه حکومت اموی بود؛ به‌طوری که کم‌ترین تماس و حرکت امام سجاد (علیه السلام) را، مأموران و جاسوسان گزارش می‌کردند^۲ و در پی آن حضرت را با وضع رقت‌بار و توهین‌آمیزی به دربار احضار می‌کردند^۳. فشار و محدودیت بر امام آن قدر زیاد بود که حضرت، حتی از بیان صریح احکام و مسائل و معارف اسلامی، تحت نظر و فشار بود؛ به‌طوری که امام به‌ناچار معارف اسلامی را در قالب دعا و مناجات بیان می‌فرمود و کتاب «صحیفه سجادیه» این اثر گرانمایه حضرتش، بهترین شاهد گفتار ماست.^۴

^۱ - غروی نائینی، تاریخ حدیث شیعه، ص ۱۳۵.

^۲ - رضوی اردکانی، ماهیت قیام مختار بن ابی عبید ثقفی، ص ۱۸۸.

^۳ - رضوی اردکانی، شخصیت قیام زیدبن علی (علیه السلام)، ص ۱۲.

^۴ - رضوی اردکانی، قیام مختار بن ابی عبید ثقفی، ص ۱۸۸.

گروه توابین از بی‌وفایی خود نسبت به امام حسین (علیه‌السلام) به درد آمده و تنها راه جبران خطای خود را کشتن قتله امام و یا کشته شدن در راه پیکار با مقصران فاجعه کربلا می‌دانستند. شرکت‌کنندگان در نهضت، اهداف بزرگی همچون طرفداری از اهل‌بیت (علیهم‌السلام) داشتند. در کتب تاریخی، از جبهه و رأی امام پیرو جهاد توابین، چیزی نیامده است. وجود دشمنان جنایت‌کار و بی‌رحم اموی که در سابقه خود جنایات بزرگی هم چون عاشورا و واقعه‌ی حرّه به پا کرده بودند، سبب شد تا امام کوچک‌ترین موضعی در این خصوص نداشته باشند؛ زیرا در غیر این صورت مجدداً و در فاصله‌ی کوتاهی از شهادت امام حسین (علیه‌السلام)، جامعه بدون امام می‌شد. از رأی امام پیرامون قیام توابین، حداقل نتیجه‌ای که استنباط می‌شود، این‌که حرکت توابین از حیث هدف اصلی قیام (قصاص از قتله امام حسین (علیه‌السلام) مورد تأثیر امام بوده است.

اندکی پس از شکست توابین، مختار باهدف قصاص از قاتلان امام حسین (علیه‌السلام) دست به قیام زد. وی در دوره پیروزی قیام و تسلطش بر کوفه، حداقل با سه گروه مخالف، درگیر بود؛ لذا چنان‌چه پی‌شوی چهارم زین‌العابدین (علیه‌السلام)، قیام مختار را تأیید می‌کردند از جانب هیچ‌یک از دشمنان وی در امان نبودند: بنابراین گرچه امام بسیار مایل به قصاص خون پدر بودند، بااین‌حال بیان صریحی با مضمون تأیید قیام مختار بر زبان جاری نداشتند. با تمام این‌ها سخنان غیرمستقیم و کنایه‌ای از تأیید حرکت مختار از سوی امام سجاد (علیه‌السلام) موجود است.

عبدالله بن زبیر، کینه شدیدی نسبت به پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله و سلم) و اهل‌بیت او داشت و در خطبه‌هایش نام پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم) را نمی‌برد. وی در جریان اخذ بیعت برای حکومت خود، برخی از بنی‌هاشم همچون محمد بن حنیفه و عبدالله بن عباس و عده‌ای از سران یاران آنان را زندانی و تهدیدی به قتل نمود. عبدالله برای رسیدن به حکومت، برخی عوام را

فریفت و خود را خون‌خواه امام حسین (علیه‌السلام) معرفی نمود. ابن زبیر جهت دستیابی به اهدافش کشت و کشتار بسیار نمود و این در حالی بود که امام سجاد (علیه‌السلام) از نزاع وی علیه بنی‌امیه، بر سرنوشت امت اسلام بسیار بیمناک بود و از آن به‌عنوان «فتنه» یاد کرد. از رأی امام (علیه‌السلام) در رابطه با قیام عبدالله در تاریخ مطالبی نیامده است؛ اما آنچه به شکل قطعی از موضع ایشان برای ما ثابت است این‌که امام نهضت ابن زبیر را به سبب کردار ناشایست وی و غضب رهبری امت از ائمه (علیهم‌السلام)، رد نموده؛ اما به دلیل تعداد کم یاران، به نسبت دیگر رهبر سیاسی (ابن زبیر) بر سرکشی پسر زبیر صبر نمودند.

فهرست منابع

۱. ابن اثیر، علی بن محمد، الکامل فی التاریخ، ترجمه: ابوالقاسم حالت؛ عباس خلیلی؛ علی هاشمی حائری، بی جا، بی نا، بی تا.
۲. ابن قتیبہ، عبدالله بن مسلم، امامت و سیاست، ترجمه: ناصر طباطبایی، بی جا، انتشارات ققنوس، بی تا.
۳. اسدی، ابوالحسن، بررسی علل، اهداف و چگونگی قیام‌های دوره‌ی امام سجاد (علیه‌السلام) و موضع‌گیری‌های آن حضرت در برابر آن‌ها، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، چاپ‌نشده، دانشگاه تربیت‌معلم.
۴. اصلانی، مختار، پیدایش تشیع و جغرافیای آن در قرون اول هجری قمری، قم: نسیم حیات، ۱۳۸۳ ه.ش.
۵. الهامی، داود، سیری در تاریخ تشیع، قم: مکتب اسلام، ۱۳۷۵ ه.ش.
۶. امین، محسن، زندگانی معصومان علیهما‌السلام: فاطمه زهرا (سلام‌الله علیها)، امام حسن (علیه‌السلام)، امام حسین (علیه‌السلام)، امام سجاد (علیه‌السلام)، ترجمه: مصطفی گرگان بیک؛ علی چراغی، تهران: انتشارات پنجره، چاپ اول، ۱۳۹۱ ه.ش.
۷. پیشوایی، مهدی، تاریخ اسلام؛ از سقیفه تا کربلا (جلد ۲)، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۹۳ ه.ش.
۸. چنارانی، محمدعلی، قیام توابعین، مشهد مقدس: آستان قدس رضوی، شرکت به نشر، ۱۳۸۳ ه.ش.
۹. حسنی، هاشم معروف، جنبش‌های شیعی در تاریخ اسلام، ترجمه: محمدصادق عارف، مشهد مقدس: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۹ ه.ش.
۱۰. خامنه‌ای، علی، انسان ۲۵۰ ساله، تهران: موسسه ایمان جهادی، ۱۳۹۰ ه.ش.
۱۱. خواجه‌وبان، محمدکاظم، تاریخ تشیع، مشهد مقدس: جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۷۶ ه.ش.

۱۲. خوشنویس، حمید، جریان‌های سیاسی دوران امام سجاد (علیه‌السلام) و موضع‌گیری‌های آن حضرت در قبال آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، چاپ‌نشده، دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، دانشکده علوم سیاسی و معارف اسلامی.
۱۳. دینوری، احمد بن داود، اخبار الطوال، ترجمه: محمود مهدوی دامغانی، تهران: انتشارات نشر نی، ۱۳۷۱ ه.ش.
۱۴. رضوی اردکانی، ابوفاضل، شخصیت و قیام زیدبن علی (علیه‌السلام)، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵ ه.ش.
۱۵. _____، ماهیت قیام مختاربن ابی عبید ثقفی، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مرکز انتشارات، ۱۳۷۸ ه.ش.
۱۶. ساجدی فر، عیسی، «امام سجاد (علیه‌السلام) و نهضت توأبیین»، فرهنگ کوثر، شماره ۵۴، ۱۳۸۱ ه.ش.
۱۷. شفیع پور حسینی، علی، مختار از دیدگاه اهل بیت (علیهم‌السلام)، ویراست: خلیل بخشی زاده، قم: انتشارات آشیانه مهر، ۱۳۹۰ ه.ش.
۱۸. شهیدی، سید جعفر، زندگانی علی بن الحسین (علیه‌السلام)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۵ ه.ش.
۱۹. صفری، فروشانی، غالیان، مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۸ ه.ش.
۲۰. غروی نائینی، نهله، تاریخ حدیث شیعه (تا قرون پنجم)، قم: شیعه شناسی، ۱۳۸۶ ه.ش.
۲۱. کاظمی پوران، محمد، قیام‌های شیعه در عصر عباسی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰ ه.ش.

۲۲. محمدی متکازینی، علی، آن‌ها که جا ماندند، تهران: انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲ ه.ش.
۲۳. مدرسی، محمدتقی، امامان شیعه (علیهم‌السلام) و جنبش‌های مکتبی، ترجمه: حمیدرضا آژیر، مشهد مقدس: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۲ ه.ش.
۲۴. مسعودی، علی بن الحسین، مروج الذهب، مترجم: ابوالقاسم پاینده، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، بی‌تا.
۲۵. مشکات، احمد، تاریخ تشیع در ایران، بی‌جا: هادی مشکوه، ۱۳۵۸ ه.ش.
۲۶. مقدسی، مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، ترجمه: محمدرضا شفیعی کدکنی، بی‌جا، نشر آگه، بی‌تا.
۲۷. منتظرالقائم، اصغر، نقش قبائل یمنی در حمایت از اهل بیت (علیهم‌السلام) (قرن اول هجری)، قم: بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۸۰ ه.ش.
۲۸. نجفی، محمدجواد، ستارگان درخشان (جلد ۶)، تهران: چاپ اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۷۶ ه.ش.
۲۹. واسعی، علیرضا، «روی‌آوری سیاسی امام سجاد (علیه‌السلام) در شورش مردم مدینه»، شیعه پژوهی، شماره ۳، ۱۳۹۴ ه.ش.
۳۰. هادی منش، ابوالفضل، «قیام‌های شیعی در عصر امام سجاد (علیه‌السلام)»، مبلغان، شماره ۲۲۶، ۱۳۹۷ ه.ش.
۳۱. یعقوبی، احمد بن اسحاق، تاریخ یعقوبی، ترجمه: محمدابراهیم آیتی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۱ ه.ش.